

УДК 330.1

МАСЬКО Анна, аспірант кафедри економічної теорії та конкурентної політики КНТЕУ

ГЕНЕЗИС ПОГЛЯДІВ НА РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ЕКОНОМІЦІ

Проведено історичний аналіз циклічності зміни наукових поглядів на роль держави в економіці залежно від періодичних циклів підйомів та спадів економіки (за М. Кондратьєвим). Розглянуто погляди різних шкіл, напрямків і течій на місце та роль держави в економічних процесах. Розкрито роль держави як інституту, що покликаний забезпечити вибір ефективних форм та механізмів державного регулювання залежно від стадії економічного циклу.

Ключові слова: економіка, держава, державне регулювання, цикли Кондратьєва, економічне зростання, економічний спад.

© Масько А., 2017

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2017. № 1

 35

Масько А. Генезис взглядов на роль государства в экономике. Проведен исторический анализ цикличности изменения научных взглядов на роль государства в экономике в зависимости от периодических циклов подъемов и спадов экономики (по М. Кондратьеву). Рассмотрены взгляды разных школ, направлений, течений на роль государства в экономических процессах. Раскрыта роль государства как института, призванного обеспечить выбор эффективных форм и механизмов государственного регулирования в зависимости от стадии экономического цикла.

Ключевые слова: экономика, государство, государственное регулирование, циклы Кондратьева, экономический рост, экономический спад.

Постановка проблеми. Проблема визначення доцільності втручання держави в економіку, інструментів та способів є предметом дискусій вчених багатьох шкіл економічної теорії. Різні школи, напрямки й течії по-різному трактують місце та роль держави в економічному житті суспільства. Якщо історична школа, марксизм, кейнсіанство виступали за активне втручання держави в ринкові процеси, то класична школа, неокласичний напрямок, інституціоналізм відстоювали ідею ринкового регулювання економіки. При цьому прослідковується залежність між появою нових теоретичних вчень про роль держави в економічному регулюванні та періодичними циклами підйомів і спадів економіки, описані М. Кондратьєвим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання місця та ролі держави в ринковій економіці висвітлено в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Вагомий внесок у дослідження особливостей впливу держави на економічні відносини зробили такі вчені, як: Т. Мен, А. Монкретьєн, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, С. Сісмонді, К. Маркс, Ф. Енгельс, Ф. Ліст, А. Пігу, М. Фрідмен, Дж. К. Гелбрейт [1–12], Ж. Сей, Т. Мальтус, М. Вебер, В. Зомбарт, В. Рошер, А. Мюллер, Р. Коуз, О. Вільямсон, З. Чейнз, Р. Арон та ін.

Проте недослідженим залишається питання залежності зміни поглядів представників різних шкіл, напрямків й течій на роль держави в економіці від стадій економічного циклу.

Метою статті є встановлення циклічної залежності зміни наукових поглядів на роль і місце держави в економіці від відповідної їх появи фази економічного циклу М. Кондратьєва, обґрунтування потреби у державному регулюванні в період економічного спаду та його обмеження на етапах економічного зростання.

Матеріали та методи. Дослідження проведено із застосуванням таких методів: історичного, теоретичного узагальнення, порівняльного аналізу, аналізу та синтезу, що дало змогу виявити циклічність між появою нових теоретичних вчень про роль держави в економіці та періодами підйомів і спадів економіки за М. Кондратьєвим.

Результати дослідження. За рабовласницької доби, насамперед, у країнах Стародавнього Сходу, держава брала на себе виконання та-

ких важливих для всього суспільства економічних функцій, як здійснення єдиного грошового обігу, прокладання доріг, будівництво іригаційних систем. Більш-менш системні економічні дослідження державного регулювання економіки з'являються лише наприкінці XV ст. – у період розпаду феодального способу виробництва і зародження капіталістичного, коли першою школою економічної науки вважався меркантилізм.

Прихильники меркантилізму Т. Мен [1], А. Монкретъен [2] проголошували необхідність активного втручання держави в економіку з метою поповнення державної скарбниці. На думку меркантилістів, держава повинна проводити активну протекціоністську політику, стимулювати експорт.

Т. Мен зазначав, що правильною та вигідною політикою для держави буде припустити, щоб товари, виготовлені з іноземної сировини, вивозилися безмитно. Такі виробництва дадуть роботу великій кількості бідних людей і значно збільшать щорічне вивезення таких товарів за кордон, завдяки чому зросте ввезення іноземної сировини, що покращить надходження державних мит. Необхідно також не обтяжувати надмірно великими митами наші вітчизняні товари, щоб не здорожчувати їх занадто для іноземців і не перешкоджати цим їх продаж [1, с. 159].

Розпад цехової системи, скасування кріпосного права в Європі, заміна натуральної ренти грошовою та пов'язане з цим прискорення розвитку товарно-грошових відносин до середини XVII ст. стимулювали бурхливий розвиток підприємництва, в тому числі описуваний зростаючою гілкою першої хвилі М. Кондратьєва. З'являється велика кількість дрібних фірм, кожна з яких через незначний розмір порівняно з ринком не могла самостійно впливати на ринкові параметри, пропорції обміну, принципи функціонування окремих ринків і економіки загалом. Усе це управлялося ринком, діяв саморегулювальний механізм, який згодом описували класики політичної економії. Ця школа прийшла на зміну меркантилізму, який вже не задовольняв потреби того часу в описі економічної дійсності.

Найбільший внесок у формування і розвиток класичної політичної економії внесли англійські й французькі вчені-економісти XVII–XIX ст. – Дж. Мілль [3–5] та ін.

Основоположник класичної політичної економії У. Петті відстоював ідею природного порядку і згубність його порушень державною владою [13]. Недолік державного управління, за У. Петті, полягає в тому, що занадто багато з того, що повинно було б керуватися природою, стародавніми звичаями і загальною угодою, підпало під регулювання закону. Вчений виступає проти державної регламентації, якщо вона суперечить "законам природи". У той же час він покладає на

державу важливі функції щодо забезпечення повного використання робочої сили, а також щодо підвищення її якості.

За обмеження державного втручання в економіку виступав А. Сміт. Так, на думку вченого, втручання держави у природний порядок гальмує процес зростання багатства та економічно ефективно розміщення ресурсів. Втручання держави у господарське життя має бути мінімальним: здійснення правосуддя, охорона життя, свободи і власності громадян, організація суспільних робіт, забезпечення зовнішньої безпеки [3].

Хоча класики політичної економії [3; 4] дотримувались в основному принципу невтручання держави в економіку, проте А. Сміт не заперечував проти державного регулювання податкової системи, мінімуму заробітної плати, норми позикового процента, а Д. Рікардо виступав проти забезпечення державою сприятливих умов розвитку стратегічних галузей економіки і їх підтримки.

Втручання держави в економіку, наголошував А. Сміт, повинно здійснюватися ефективним державним апаратом та лише з метою сприяння економічному прогресу. У праці "Дослідження про природу і причини багатства народів" (1776 р.) він наголошував, що великі нації ніколи не бідніють через марнотратство і нерозсудливість приватних осіб, але вони нерідко бідніють через марнотратство і нерозсудливість державної влади. А. Сміт відзначав, що з перевищенням необхідної чисельності непродуктивних елементів (двір, велика церковна організація, великі флоти і армії) споживається значна частина продукту праці інших людей, що в результаті не залишається достатньо для утримання продуктивних працівників, щоб відтворити його в наступному році. З огляду на це, продукт наступного року зменшиться порівняно з продуктом попереднього року; і якщо такий ненормальний порядок буде існувати і довше, то продукт третього року виявиться ще меншим, ніж у другому році [3].

Дж.-С. Мілль, який спочатку виступав проти державного втручання в економіку, висловлювався за таке втручання передусім в окремих соціальних сферах з метою зростання блага для всього населення. Вчений зазначав, що контролюючою владою має володіти саме народ, який повинен реалізувати її через обраних ними депутатів. Як зазначав Дж.-С. Мілль, уряд має брати на себе все те, виконання чого є бажаним для загальних інтересів людства і майбутніх поколінь або поточних інтересів членів суспільства, які потребують допомоги ззовні, якщо все це за своєю природою не може винагородити приватних осіб або суспільство, які доклали свої зусилля [5, с. 697–703].

Дж.-С. Мілль вказував, що необхідно знаходити правильне співвідношення свободи підприємництва і державного втручання в економіку. Критикуючи роль держави в економіці, він відзначає два основних моменти: менш ефективне управління державних чиновників і скорочення приватної ініціативи, а також політичних прав громадян.

Відкидаючи таким чином безпосереднє державне регулювання економіки з позицій "економічного лібералізму", він у той же час вказував на дві мети непрямого державного втручання в економіку: стимулювання державою науково-технічного прогресу і надання матеріальної допомоги тим членам суспільства, які, навіть маючи рівні права, не володіють рівними економічними можливостями (люди похилого віку, діти, інваліди) [5].

Такі погляди стали логічним наслідком ефективної роботи ринкового механізму на етапі економічного зростання. Їх спільним знаменником є потреба захистити дію цього механізму від непродуктивного втручання з боку держави як єдиного потужного інституційного суб'єкта того періоду, наділеного достатньою для цього владою.

Промислова революція в першій половині XIX ст. охопила багато країн Західної Європи та перетворила промисловий капітал на рушійну силу розвитку світової економіки. У цей період промисловий капітал самозростає високими темпами, що призводить до суттєвого розширення в економіці і суспільстві. Виникають прошарки багатих капіталістів і бідних найманих працівників. Наростають економічні диспропорції, пов'язані з неможливістю стимулювання подальшого економічного розвитку обмеженим колом багатих капіталістів, тоді як широкі верстви бідного населення не мають достатніх ресурсів ні для відтворення власної робочої сили, ні для підвищення споживання і стимулювання на цій основі економічного розвитку. На хвилі цих диспропорцій, які стали одним з основних каталізаторів економічного спаду першої половини XIX ст. (спадна гілка першої хвилі М. Кондратьєва [14]), зароджується критика основоположних постулатів класичної політекономії та з'являються нові напрямки економічної думки, які вказують на збої у роботі ринкового механізму саморегулювання та виступають за державне регулювання економіки як його замітника, відводячи державі особливе місце в економічних процесах країни.

Представник економічного романтизму С. Сісмонді першим піддав критиці економічну систему капіталізму, виступаючи проти окремих положень класиків. Його критика тяжіє до здійснення реформ, які б забезпечили затримку розвитку капіталізму на стадії дрібнотоварного виробництва, оскільки на цій стадії відсутня експлуатація найманої праці [6].

Саме в державній владі вчений вбачає протидію розвитку капіталізму. Державне регулювання насамперед повинно стосуватися процесів виробництва та розподілу суспільного багатства. С. Сісмонді наголошує, що економічна свобода та необмежена конкуренція породжують анархію виробництва, за якої ніхто не в змозі врахувати дійсну величину попиту та реальні потреби споживачів. За цих умов держава покликана не допустити пожертви людьми заради багатства,

яким вони зовсім не будуть користуватися, оскільки лише вона єдина може піднятися над матеріальним розрахунком збільшення продукції, необхідної для виживання, і порівняти з ним зростання споживання і достатків усіх, що і має бути метою, до якої прагнуть нації [6].

П. Ж. Прудон висловлював спільні з С. Сімонді погляди про зниження в економіці вільної конкуренції та відзначав, що йдеться не про знищення конкуренції, що так само неможливо, як знищення свободи, а про те, щоб знайти рівновагу, тобто регулювання конкуренції [15].

Відходом від класичних засад є трактування держави соціал-утопістом Сен-Сімоном, який відводив їй роль основного суб'єкта реформації. Проте згодом, після повного трансформування суспільства, держава як інституція відіме, а управління здійснюватиметься колективно вповноваженими індустріалами. Їх обов'язок, як наголошував вчений, обмежиться лише усуненням усього того, що заважає корисній праці. Вони матимуть у своєму розпорядженні мало влади і мало грошей, оскільки трохи влади і трохи грошей достатньо для досягнення мети [16, с. 223].

У середині 40-х років XIX ст. виникає марксизм, засновник якого К. Маркс вбачає в розвитку капіталізму концентрацію капіталу та монополізацію окремих галузей економіки, посилення циклічності економічного розвитку, що обмежує можливості ринкових механізмів у регулюванні спадів виробництва, безробіття, інфляції. Основні ідеї марксизму полягають у необхідності заміни стихійного капіталістичного розвитку свідомим, цілеспрямованим впливом держави на соціально-економічні процеси за допомогою загальнодержавних планів [11].

Ф. Енгельс стверджував, що у разі переростання продуктивними силами меж акціонерної власності їх одержавлення буде неминучим, як і незаперечною стане необхідність державного управління продуктивними силами [7].

У цей же самий період розвивається історична школа. Представники історичної школи М. Вебер, В. Зомбарт, В. Рошер, Ф. Ліст, А. Мюллер теж вбачають вихід із ситуації, що склалася, у державному втручанні і вважають його єдиною умовою ефективного функціонування [17].

Ф. Ліст зазначав, що окрема людина не завжди вільною діяльністю сприяє інтересам суспільства, у тисячах випадків державна влада змушена обмежувати приватну промисловість [9, с. 145].

К. Бюхер наголошував, що державне господарство, яке в змозі було б задовольнити національною працею всі потреби своїх підданих, має ввести єдину митну систему, стимулювання розвитку великої промисловості, надання державних субсидій, проводити будівництво систем сполучення, державну підтримку розвитку науки та культури, усунення нерівності в оподаткуванні тощо [18, с. 123].

Позиція представників історичної школи відрізняється від марксистської чи соціалістів-утопістів, але, будучи обумовлена тими самим історичними й економічними підставами, теж передбачає підтримку державного втручання в економіку.

Якщо в Росії на межі XIX–XX ст. ці соціальні підходи і економічні вчення вилилися в революцію і запровадження планової економіки, то в переважній більшості західних країн перемогу над соціалістичними ідеями здобув великий промисловий капітал, який посилив свою присутність і свою владу, перетворившись на монополістичний. Наприкінці висхідної – початку низхідної фази економіки чергового економічного циклу М. Кондратьєва відбувається відновлення інтересу до класичних вчень. Проте, оскільки праці класиків відображали сучасну їм дійсність дисперсної економіки великої кількості малих фірм, а на межі XIX–XX ст. панували монополії, неокласики переглянули цю теорію.

Засновником та основним розробником неокласичного напрямку в економічній науці вважають А. Маршалла, який зазначав, що економічне життя повинне розглядатись без політичних впливів, без державного втручання.

Представники неокласичної школи вважають, що держава повинна здійснювати регулювання економіки, проте воно повинно бути обмеженим (у цьому одна з відмінностей від класиків, вчення яких не враховували позитивний досвід державного регулювання національних економік у другій половині XIX ст.). Роль держави полягає у створенні умов для ефективного розвитку господарської діяльності.

Інший відомий представник неокласичної школи А. Пігу, аналізуючи недоліки ринкового механізму, зазначав, що навіть А. Сміт не усвідомлював повністю, наскільки система природної свободи потребує утвердження правомочності й охорони за допомогою спеціальних законів з тим, щоб вона могла забезпечити найбільш продуктивне використання ресурсів країни [10, с. 196].

Представники іншої течії неокласичного напрямку – неолібералізму (В. Ойкен, А. Рюстов, А. Мюллер-Армак, Л. Ерхард, Репке-Ерхарда та ін.) вважають, що державне регулювання повинно забезпечувати загальні принципи та умови господарювання й стабілізувати економічні процеси [17].

В. Ойкен у праці "Основні принципи економічної політики" висунув ідею про те, що держава організовує ринок, проводячи політику порядку. Вирішальним елементом цього порядку повинна стати вільна конкуренція [19]. Ці ідеї В. Ойкена розвивав його соратник – Ф. Бем, приділяючи основну увагу обґрунтуванню взаємозв'язку права і влади та зазначаючи, що тільки сильна правова держава може стати гарантом ефективної ринкової економіки, адже сильна держава – це не така

державна, яка роздає численні пільги, а та, яка використовує владу для створення умов для чесної конкурентної боротьби [20].

Роль держави, за образною ілюстрацією Л. Ерхарда, порівнюється з функціями судді (арбітра) на футбольному полі, який строго спостерігає за діями футбольних команд відповідно до певних правил, але не має права безпосередньо брати участь у грі. Іншими словами, держава для підтримки умов існування "соціального ринкового господарства" як "ідеального типу" вільного ринкового господарства повинна стежити за дотриманням "правил" вільної конкуренції ("чесної гри"), контролювати умови ціноутворення і припиняти спроби встановлення монопольних цін, гарантувати охорону і пріоритетне значення приватної власності в товарно-грошовому господарстві без монополій [21].

Своєрідною альтернативою вирішенню дискусійних питань щодо місця та ролі держави в економічних процесах стало зародження такого напрямку економічної думки, як інституціоналізм, що відкидав і цілковите панування держави в економіці, і домінування ринку. Інституціоналізм виникає на межі XIX–XX ст. у період висхідної фази економіки (з 1890–1896 рр. до 1914–1920 рр.).

Представники інституціоналізму (Т. Веблен, А. Шпітгоф та ін.) вважали, що держава повинна передусім створити сприятливий інвестиційний клімат шляхом стимулювання підготовки кваліфікованої робочої сили, поліпшення методів використання природних ресурсів, формування нових провідних галузей економіки, сприяння внутрішній конкуренції, вдосконалення права, розвитку менталітету нації, регулювання динаміки інвестиційних циклів та ін. Зокрема, Т. Веблен проголосив керівну роль держави у формуванні цілісного суспільства шляхом розвитку освіти, нових технологій, спрямування діяльності бізнесу в необхідне для суспільства русло [17].

Кінець 20-х років XX ст. ознаменувався початком найбільшої та найглибшої світової економічної кризи – великої депресії. Скорочувалося промислове виробництво, підвищився рівень інфляція, зростали ціни, збільшувалася кількість безробітних. Світова економічна криза 1929–1933 рр. показала, що ринковий механізм не може самостійно забезпечити рівновагу на ринках товарів, капіталу та праці, а відсутність планомірного державного регулювання може призвести до економічної катастрофи.

Вихід з кризи, який запропонував Дж. Кейнс, полягав у поверненні до державного втручання, але був інструментально відмінний від позицій представників марксизму чи історичної школи. Теорію кейнсіанства можна вважати "антикризовою", так як її зародження відбувалося на межі 1920–1930-х років, на хвилі спаду економіки (спадна гілка третьої хвилі М. Кондратьєва), коли потрібно було подолати глибокий спад виробництва та безробіття. Особливістю теорії є те, що ринок сам

по собі не може забезпечити повну економічну стабільність, отже, державі відводиться більш активна роль у цьому процесі [22, с. 208].

Дж. Кейнс ще у 1924 р. висунув теорію, в якій спростував погляди класиків на роль держави та довів неможливість досягнення економічної рівноваги за допомогою ринкових важелів і неспроможність існування капіталізму без широкомасштабного втручання держави [23].

Дж. Кейнс стверджував, що розширення функцій уряду – єдиний практичний засіб уникнути руйнації існуючих економічних форм, обґрунтував засади антикризової політики держави, конкретизовані в численних рекомендаціях щодо її реалізації. В умовах кризи, на його думку, необхідно передусім здійснити низку заходів щодо активізації і стимулювання загальної купівельної спроможності населення, тобто сукупного попиту, а також факторів, що його визначають. Оскільки такий попит впливає на масштаби зайнятості в країні, а пропозиція впродовж короткотермінового періоду залишається незмінною, Дж. Кейнс доводив, що вивести економіку з кризи і підвищити темпи економічного зростання за наявності великої кількості безробітних можна лише шляхом державного регулювання попиту. На його думку, двома складовими ефективного попиту є споживання та інвестиції, отже, повну зайнятість може забезпечувати їх оптимальне співвідношення. Головним чинником ефективного попиту вчений вважав обсяг інвестицій, оскільки їх зростання сприяє збільшенню національного доходу і залученню додаткової робочої сили. Для цього слід трансформувати всі заощадження в реальні інвестиції, що можливо за низької норми відсотка.

На відміну від неокласиків, Дж. Кейнс вважав, що використання гнучкості цін як засобу відновлення економічної рівноваги неможливе внаслідок монополізації економіки. Засобами державного регулювання, за Дж. Кейнсом, слугує збільшення державних витрат та ефективний вплив на зростання споживчого попиту (при якому держава повинна послабити властиву людям схильність до заощадження), перерозподіл доходів на користь найбільш вразливих верств населення, що сприятиме зростанню платоспроможного попиту на наймасовіші товари. Бюджетну політику вчений також пов'язував із зменшенням доходів державного бюджету, а отже, з його дефіцитом. Дж. Кейнс пропонував використовувати систему податкових пільг для підприємців, які інвестують у виробництво, та надавати їм субсидії, збільшувати державні капіталовкладення у пріоритетні галузі економіки, розвивати гарантований державний ринок шляхом державних замовлень і державних закупівель [24].

Доповнили кейнсіанську теорію у своїх працях неокейнсіанці Дж. Робінсон, Н. Калдор та ін. [17]. Основними недоліками теорії Дж. Кейнса вони вважали спрощену модель економіки, в якій існує або інфляція, або безробіття, кожне з яких можна усунути шляхом вико-

ристання протилежних методів грошово-кредитної і бюджетної політики, абстрагування від фактичної зміни цін, розподілу доходів та ін.

У міру виходу економіки з кризи роль держави знову почала послаблюватися, про що свідчить нова хвиля вчень про неприпустимість втручання держави в економіку чи її обмеження, зокрема монетаризм, теорія раціональних очікувань та ін.

Сучасний монетаризм як один з напрямів економічної думки виник у 50-х роках ХХ ст. в період висхідної фази економіки (1952–1974 рр.). Ґрунтуючись на кількісній теорії грошей, монетаризм виступає проти активного і широкомасштабного державного регулювання економіки і надає вирішального значення обмеженню темпів приросту грошової маси на рівні 3–5 %. На думку М. Фрідмена, втручання держави в економіку порушує сталість ринкового механізму і принцип вільного ціноутворення [11].

Теоретична новизна концепції державного втручання в економіку М. Фрідмена в тому, що воно обмежено жорсткою грошовою політикою, яка пов'язана з "природною нормою безробіття" [11, с. 141–147]. Соціальна концепція, за Ф. Хайеком, спрямована проти будь-яких форм державного регулювання ринку, передусім, проти кейнсіанства. Державна влада всередині країни має тільки одне завдання – забезпечити дотримання всіма громадянами загальних правил поведінки, тобто підтримувати правопорядок. Практично це означає, що держава позбавляється можливості спрямовувати і контролювати економічну діяльність індивідів [25].

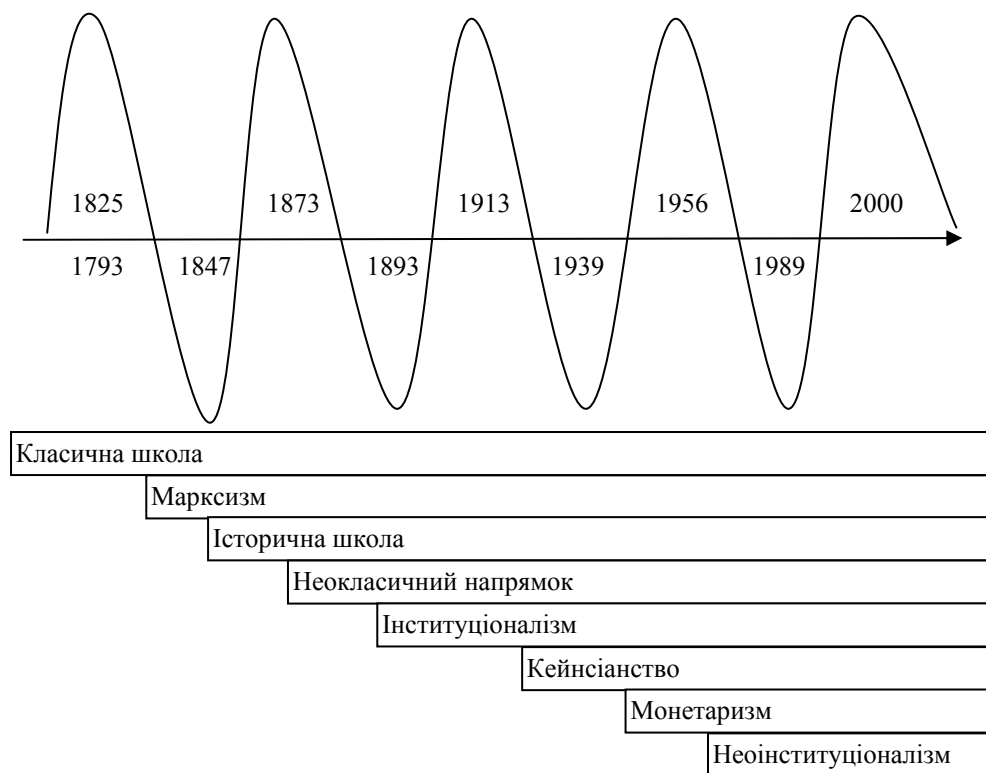
На етапі чергового спаду (1956–1989 рр.) економічного циклу М. Кондратьєва, який проілюстрував недостатню ефективність зазначених порад щодо обмеженої ролі і місця держави в економіці, набув розвитку так званий неінституціоналізм. На відміну від старого інституціоналізму, представники неінституціоналізму (Р. Коуз, О. Вільямсон, Дж. К. Гелбрейт, З. Чейнз, Р. Арон та ін.) виступали за посилення втручання держави в економіку, віддаючи їй функцію координатора [26].

Зокрема, Р. Коуз слушно вказував на необхідність послаблення економічної нерівності, поліпшення довкілля, збільшення соціальних витрат (зокрема, інвестиційних) тощо, оскільки це сприятиме інвестиційним процесам та їх оптимальній спрямованості, побудові контрактної економіки. З. Чейнз виступає за державний контроль шляхом регулювання інвестицій між країнами. Французький економіст Р. Арон висловлювався за державну підтримку розвитку галузей, які визначають розгортання НТР [17].

Дж. К. Гелбрейт визнавав, що держава повинна встановити прогресивнішу шкалу податку, гарантувати для всього працездатного населення певний дохід, вирівняти заробітну плату членами профспілок та тих, хто до них не належить, чоловікам та

жінкам, збільшити державні витрати на захист довкілля та ін. Він також виступав за націоналізацію наймогутніших корпорацій, передусім військово-промислового комплексу, державне регулювання цін в інтересах дрібних підприємств. Водночас, допомога держави, на його думку, необхідна і плановій системі, тобто великим корпораціям для реалізації їх продукції шляхом державних замовлень (у тому числі на поставки зброї). Як відзначає вчений, така система за відсутності державного втручання є іманентно нестійкою. Дж. К. Гелбрейт висловлювався проти антитрестівського регулювання, оскільки воно заважає контролю над цінами, зростанню корпорацій тощо [12].

Проведений історичний аналіз поглядів представників різних шкіл, напрямків й течій щодо місця та ролі держави показує залежність між зародженням нових теоретичних вчень про роль інституту держави у регулюванні економіки та фазами циклів М. Кондратьєва. Зародження таких шкіл, як марксизм, історична, кейнсіанство, неоінституціоналізм припадає на низхідну, дно або початок висхідної стадії відповідного економічного циклу, тоді як розвиток класичної політичної економії, неокласики, інституціоналізму, монетаризму – на завершальні етапи висхідної стадії чи пік (рисунок).

Аналіз зародження нових теоретичних вчень про роль держави у регулюванні економіки залежно від фаз циклів М. Кондратьєва

Джерело: складено автором на основі [15; 17].

У періоди спаду економіки в державному регулюванні вчені вбачали засіб уникнення руйнування економіки та умову успішного виходу з кризи. І навпаки, в період піку розвитку економіки, вчені висловлювались проти або за обмеження державного втручання в її регулювання.

Висновки. Обґрунтовано важливу стабілізуючу роль державного регулювання в економіці, яке повинно мати форму автоматичного стабілізатора, що забезпечує переключення різних за інтенсивністю впливу на економіку форм та механізмів державного регулювання залежно від стадії економічного циклу. При цьому слід враховувати не тільки цикли М. Кондратьєва, покладені в основу проведеного дослідження, але і їх коротші аналоги. Вони залишилися поза межами поточного дослідження не через відсутність потреби державного регулювання на спадних гілках описуваних хвиль, а через їх недостатню тривалість для запровадження нової парадигми аналізу економічних процесів та явищ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мен Т. Богатство Англии во внешней торговле или баланс нашей внешней торговли как регулятор нашего богатства. Меркантилизм / под ред. И. С. Плотникова. Л. : ОГИЗ, СОЦЭКГИЗ. 1953. С. 155–183.
2. Монкретьен А. Трактат о политической экономии. Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 т. / отв. ред. Г. Г. Фетисов. М. : Мысль, 2004. Т. 1. От зари цивилизации до капитализма. 234 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М. : Соцэкгиз, 1962. 684 с.
4. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения : Сочинения. М. : Гос. изд-во полит. л-ры, 1955. Т. 1. 360 с.
5. Милль Джон Стюарт. Основания политической экономии с некоторыми применениями к общественной философии ; пер. с англ. изд. Е. И. Остроградской. Киев ; Харьков : Южно-рус. книгоизд-во Ф. А. Иогансона, Киев, 1896. 866 с.
6. Сисмонди С. Новые начала политической экономии. М. : Соцэкгиз, 1935. 362 с.
7. Маркс К. Капитал: критика полит. экономии / ред. Ф. Энгельса. М. : Политиздат, 1970. Т. 3, кн. 3. Процесс капиталистического производства, взятый в целом (Ч. 1, 2). 1083 с.
8. Маркс К., Энгельс Ф. К жилищному вопросу. Избр. произвед. в трех т. Т. 2. М. : Политиздат, 1979. 675 с.
9. Лист Ф. Национальная система политической экономии / Ф. Лист. СПб, 1891. 256 с.
10. Пигу А. Экономическая теория благосостояния ; пер. с англ. М. : Прогресс, 1985. Т. 1. 512 с.
11. Фридмен М. Количественная теория денег. М. : Дело, 1996. 155 с.
12. Гелбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества. М. : Прогресс, 1976. 213 с.

13. *Петти У.* Трактат о налогах и сборах. М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. 76 с.
14. Kondratiev-waves IT and Health with phase shift acc to Goldschmidt. URL : <https://www.uni-trier.de/index.php?id=28954>.
15. *Прудон П. Ж.* Что такое собственность? или Исследование о принципе права и власти. М. 1919. 202 с.
16. *Сен-Симон А.* Письма американцу. Утопический социализм : хрестоматия / общ. ред. А. И. Володина. М. : Политиздат, 1982. С. 221–224.
17. *Мочерний С. В.* Економічна теорія. К. : Академія, 2009. 640 с.
18. *Бюхер Карл.* Возникновение народного хозяйства : публ. лекции и очерки : пер. с нем. 5-го изд. 1906 г. / под ред. и с предисл. И. М. Кулишера. СПб. : Тип. Н. Н. Клобукова, 1907. 195 с.
19. *Ойкен В.* Основы национальной экономии. М. : Прогресс, 1996. 364 с.
20. *Нуреев Р. М.* Социальный рыночный порядок в Германии: путь от теории к практике. URL : http://elibrary.ru/download/elibrary_21347427_31317269.pdf.
21. *Эрхард Л.* "Благосостояние для всех". URL : <http://orel.rsl.ru/nettext/foreign/erhard/erhsod.htm>.
22. *Диха М. В.* Обґрунтування ролі держави в регулюванні соціально-економічних процесів. Вісн. Донець. нац. ун-ту. 2012. № 2. С. 207–2011.
23. *Кейнс Дж. М.* Конец laissez-faire. Истоки. Вып. 3. М. : ГУ ВШЭ, 1998. 456 с.
24. *Кейнс Д. М.* Общая теория занятости, процента и денег ; пер. с англ. ; ред. А. Г. Милейковский. М. : Прогресс, 1978. 494 с.
25. *Хайек Ф. А.* Индивидуализм и экономический порядок. М. : Изограф, 2001. 256 с.
26. *Пасемко Г. П., Беседіна Г. Є., Данилів Б. В.* Еволюція концепцій державного регулювання аграрних відносин в економічній теорії. Вісн. Харків. нац. аграрного ун-ту ім. В. В. Докучаєва. 2014. № 7. С. 328–336. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_ekon_2014_7_45.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2016.

Masko A. Genesis of the opinions on the role of the state in the economy.

Background. The problem of determining the appropriateness of state intervention in the economy, tools and methods was debated by scientists from many schools of economic theory. Different schools and trends, each in its own way interpret the role of the state in the economic life of society. If the historical school, marxism, keynesianism argued for active state intervention in market processes, the classical school, neoclassical direction, institutionalism and monetarism advocated market regulation of the economy. In this case, the relationship is traced between the emergence of new theoretical teachings on the role of the state in economic regulation and periodic cycles of ups and downs of the economy, which at that time were described by M. Kondratiev.

The ***aim*** of the article is to establish cyclical changes scientific views on the role and place of the state in the economy depending on the current phase of the economic cycle by M. Kondratiev when they appeared, justify the need for state regulation during the recession and its restrictions on the stages of growth.

Materials and methods. The research was conducted using the following methods: historical, theoretical generalization, comparative analysis, analysis and synthesis, which made it possible to detect recurrence between the emergence of new theoretical doctrines about the role of the state in the economy and periodic cycles of ups and downs of the economy by M. Kondratiev.

Results. *A major achievement of this study is the establishment of the cyclical changes in scientific views on the role of state in the economy based on periodic cycles of ups and downs of the economy by M. Kondratyev, namely schools which were for state regulation of the economy appeared during the recession, while schools that argued for market regulation during economic growth. The approaches of different schools, directions and trends regarding the role of state in the economy have been described. It justified the use by state of various forms and methods of regulation depending on the stage of the economic cycle.*

Conclusion. *Conducted historical analysis of the views of different schools and trends regarding the place and role of the state shows the relationship between the emergence of new theoretical teachings on the role of the institute of the state in regulating the economy and the phases of the Kondratiev cycles. Such schools as marxism, German historical school, institutionalism, keynesianism appeared during the downturn, recession or beginning of the recovery phase of the corresponding economic cycle, while the development of classical political economy, neoclassical direction, institutionalism and monetarism during the final stage of the ascending phase or peak. During the economic downturn the researchers saw the state regulation as means of avoiding the destruction of the economy and the condition for a successful crisis recovery. Conversely, during the economy peaks, the scientists expressed against or restriction of state intervention in the economy. We can conclude about the important stabilizing role of state regulation in the economy, which should take the form of automatic stabilizer that provides switching of different intensity impact on the economy forms and mechanisms of state regulation depending on the stage of the economic cycle. It comprises not only Kondratiev cycles, underlying the study, but their shorter counterparts as well. They were left out of the current study not due to lack of state regulation needs during the described cycles, but because of their short duration for the introduction of a new paradigm of analysis of economic processes and phenomena.*

Keywords: economics, state, state regulation, Kondratiev cycles, economic growth, economic recession.

REFERENCES

1. *Men T.* Bogatstvo Anglii vo vneshnej torgovle ili balans nashej vneshnej torgovli kak reguljator nashego bogatstva. Merkantilizm / pod red. S. Plotnikova. L. : OGIZ, SOJJeKGIZ. 1953. S. 155–183.
2. *Monkret'en A.* Traktat o politicheskoj jekonomii. Mirovaja jekono-micheskaja mysl'. Skvoz' prizmu vekov. V 5 t. / otv. red. G. G. Fetisov. M. : Mysl', 2004. T. 1. Ot zari civilizacii do kapitalizma. 234 s.
3. *Smit A.* Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov. M. : Socjkgiz, 1962. 684 s.
4. *Rikardo D.* Nachala politicheskoj jekonomii i nalogovogo oblozhenija : Sochinenija. M. : Gos. izd-vo polit. l-ry, 1955. T. 1. 360 s.
5. *Mill' Dzhon Stjuart.* Osnovaniya politicheskoj jekonomii s nekotorymi primenenijami k obshhestvennoj filosofii ; per. s angl. izd. E. I. Ostrogradskoj. Kiev ; Har'kov : Juzhno-rus. knigoizd-vo F. A. Iogansona, Kiev, 1896. 866 s.
6. *Sismondi S.* Novye nachala politicheskoj jekonomii. M. : Socjkgiz, 1935. 362 s.
7. *Marks K.* Kapital: kritika polit. jekonomii / red. F. Jengel'sa. M. : Politizdat, 1970. T. 3, kn. 3. Process kapitalisticheskogo proizvodstva, vzjatyj v celom (Ch. 1, 2). 1083 s.
8. *Marks K., Jengel's F.* K zhilishhnomu voprosu. Izbr. proizved. v treh t. T. 2. M. : Politizdat, 1979. 675 s.
9. *List F.* Nacional'naja sistema politicheskoj jekonomii / F. List. SPb, 1891. 256 s.
10. *Pigu A.* Jekonomicheskaja teorija blagosostojanija ; per. s angl. M. : Progress, 1985. T. 1. 512 s.

11. *Fridmen M.* Kolichestvennaja teorija deneg. M. : Delo, 1996. 155 s.
12. *Gelbrejt Dzh. K.* Jekonomicheskie teorii i celi obshhestva. M. : Progress, 1976. 213 s.
13. *Petti U.* Traktat o nalogah i sborah. M. : JeKSMO-Press, 2000. 76 s.
14. *Kondratiev-waves IT and Health with phase shift acc to Goldschmidt.* URL : <https://www.uni-trier.de/index.php?id=28954>.
15. *Prudon P. Zh.* Chto takoe sobstvennost'?' ili Issledovanie o principe prava i vlasti. M. 1919. 202 s.
16. *Sen-Simon A.* Pis'ma amerikancu. Utopicheskij socializm : hrestomatija / obshh. red. A. I. Volodina. M. : Politizdat, 1982. S. 221–224.
17. *Mochernyj S. V.* Ekonomichna teorija. K. : Akademija, 2009. 640 s.
18. *Bjuher Karl.* Vozniknovenie narodnogo hozjajstva : publ. lekcii i ocherki : per. s nem. 5-go izd. 1906 g. / pod red. i s predisl. I. M. Kulishera. SPb. : Tip. N. N. Klobukova, 1907. 195 s.
19. *Ojken V.* Osnovy nacional'noj jekonomii. M. : Progress, 1996. 364 s.
20. *Nureev R. M.* Social'nyj rynochnyj porjadok v Germanii: put' ot teorii k praktike. URL : http://elibrary.ru/download/elibrary_21347427_31317269.pdf.
21. *Jerhard L.* "Blagosostojanie dlja vseh". URL : <http://orel.rsl.ru/nettext/foreign/erhapd/erhsod.htm>.
22. *Dyha M. V.* Obg'runtuvannja roli derzhavy v reguljuvanni social'no-ekonomichnyh procesiv. Visn. Donec' nac. un-tu. 2012. № 2. S. 207–2011.
23. *Kejns Dzh. M.* Konec laissez-faire. Istoki. Vyp. 3. M. : GU VShJe, 1998. 456 s.
24. *Kejns D. M.* Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg ; per. s angl. ; red. A. G. Milejkovskij. M. : Progress, 1978. 494 s.
25. *Hajek F. A.* Individualizm i jekonomicheskij porjadok. M. : Izograf, 2001. 256 s.
26. *Pasemko G. P., Besjedina G. Je., Danyliv B. V.* Evoljucija koncepcij derzhavnogo reguljuvannja agrarnyh vidnosyn v ekonomichnij teorii'. Visn. Harkiv. nac. agrarnogo un-tu im. V. V. Dokuchajeva. 2014. № 7. S. 328–336. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_ekon_2014_7_45.